

ŠTO PREO- STAJE. NOTESI 1955.-1971.

● Nicola Chiaromonte

Talijanski pisac, kritičar i novinar Nicola Chiaromonte (1905.-1972.) unatoč ograničenoj afirmaciji, uistinu zaslužuje relevantno mjesto u talijanskoj i europskoj kulturi kao jedan od originalnih političkih mislitelja u razdoblju između prvog porača i hladnog rata. Nakon što je emigrirao u Francusku tijekom fašizma, poslije dugo boravi u Sjedinjenim Američkim Državama gdje nastavlja publicističku djelatnost. Polivalentnih interesa, ističe se u svojstvu kazališnog kritičara u listovima »Il Mondo« i »L'Espresso«. Zapažena je i njegova uloga u časopisu »Tempo presente« (1956.-1968.), što ga utemeljuje i uređuje s Ignaziem Siloneom.

Tijekom života objavljuje samo dva naslova: zbirku teatroloških tekstova Dramska situacija (1960.), te izdanje književno-filozofskih promišljanja Vjerovati i ne vjerovati (1971.). Posmrtno izlaze sljedeća djela: Politički i građanski zapisi (1971.), Zapisi o kazalištu (1976.), Šutnja i riječi (1978.), Crv savjeti (1992.). Knjige su mu prevedene na engleski, njemački i ruski jezik.

Dnevnički zapisi koje predstavljamo odabirom, pod naslovom Što preostaje (1995.), dijelom prigodne narav te sistematizirani prema temama, potvrđuju aktualnost autora koji ondje ispituje fizionomiju epohe na tragu velikih društvenih i političkih upita. U izvornom obliku, riječ je o pedesetak notesa koje Chiaromonte ostavlja iz razdoblja između 1955. i 1971. godine, i u kojima mjesto pronalaze bilješke o pročitanome, skice za buduće članke, te autonomni komentari u kojima se preispituju pojedini problem ili događaj. Budući da nisu namijenjeni za objavljivanje, tekstovima je svojstven izraženiji udio teorijskog elementa te nerijetko filozofski karakter. Iako fragmentarna i aforistična, piščeva misao se ovdje pokazuje koherentnom i moralistički intoniranom. Stilom bliskim eseističkom pisanju, autor promiče vrijednosti individualne slobode, koja prihvaća rizik kao preduvjet spoznaje. Smatrajući da je povijest događajā lišena pravog smisla, jer se ono ponajprije treba tražiti u značenju koje im se pripisuje, važnim drži osobno iskustvo koje ne isključuje dimenzije imaginarnoga ili naizgled efemernoga. Pitanja poput onih o ideji stvarnosti, ulozi umjetnosti, opreci svetoga i profanoga, implikacijama totalitarizma, duhu konformizma ili posljedicama masovnog društva, daju naslutiti ne samo intelektualni profil ovog kritičara moderne kulture, nego također čas antropološkog zaokreta koji će se potvrditi tijekom sljedećih desetljeća. Među bilješkama autora koji je potvrdu tražio u skladu, nadahnuću, odabiru, izdvajamo napisljetu i misao: »Ne može se biti nadmoćan vlastitim suvremenicima.«

Nepodnošljiv trenutak

Nemoguće je podnijeti život, odnosno nemoguće je da se život odupre neumoljivoj blizini smrti, ako je sadašnji čas sve što nam je dano i jedina zbilja nedosljedan slijed trenutaka.

Da bi se postojanje od nečega sastojalo, činilo događaj, da bi se kada više ne bude još uvijek moglo reći da je, ipak, bilo, treba biti ukorijenjeno u prošlosti, zbivati se u sadašnjosti i vjerovati da će se nastaviti u budućnosti. Tada sadašnjost nije čisti bijeg trenutaka. Tada je važno, u onome što jest, to što nastavlja ono što

se dogodilo, i prenosi se u onome što će se dogoditi. Tako na neki način, barem kao ideja, i u misli onoga tko živi, postojanje ne pobijeđuje toliko vrijeme — nemogući pothvat — nego se sastoji od sebe samoga, i budući da se sastoji od sebe samoga, vrijeme više nije njegova bit, nego dimenzija — kao prostor.

Radost bol

Radost bol, zadovoljstvo, patnja u jednakoj mjeri predstavljaju dio življеnja, jednako nam se nude i mi ih jednako podnosimo da bismo razumjeli što je život, koji je njegov smisao, koja je njegova istinska vrijednost — tko smo mi — i da bismo drugima prenijeli to shvaćanje i svijest i podučili ih možda malo prije od nas: malo više »pravodobno«, tako da lutaju malo manje od nas.

Moramo, na tom putu, doći dotle da kažemo da stanje u kojem se živi, okolnosti u kojima postojimo nisu važni, i da je važno što mi činimo od toga, dapače što od toga čini naša rasuđujuća svijest, plod spoznaje, mudrost i dobrota koja se time dobiva i prenosi.

To je u Grka veoma jasno: kao što se ljudska zla i dobra sreća zbiva da bi bilo pjesme za pjesnika, tako se samo da bi bilo vježbe za um čovjeku događaju radosti i boli, nesreća ostaje nesreća, bol bol, no ipak i u bilo kojoj okolnosti važno je da čovjek pokaže vrlinu. Također, dapače narocito, u radosti i zadovoljstvu, jer tada najviše prijeti neumjerenost, i glupost i nečistoća.

178
što
preostaje.
notesi
1955.–1971.

Imati ideju

Postoje oni koje zastrašuje pomisao da moraju ili prihvati ili pak odbiti neku ideju i traže sve izlike da izbjegnu dvojbu, kao da se treba suočiti sa zvečarkom. A krajnja izlika za takve bojažljive umove, pred idejom koju se odlučno zastupa, jest prihvattiti je »do neke točke«, ipak je istodobno odbijajući u drugu ruku.

Pa ipak trebalo bi biti jasno (no, suvremenim intelektualcima je hegelovsko načelo kontradikcije zamračilo obzor) da se ideju prvo može samo prihvati ili odbiti, prema tome smatra li je se istinitom ili pogrešnom te, nadalje, da usvojiti ili odbiti ideju ne znači drugo nego usmjeriti ili ne usmjeriti mlaz svjetlosti prema jednoj točki tame koja se neprestano oblikuje i preoblikuje na našem duhovnom obzoru.

Precijeniti važnost rasuđujućeg razuma dotle da se misli da ideja neposredno i istinski utječe na stvarnost, da uvjetuje, obvezuje, određuje naš stvaran put predstavlja pretjeranost, te istodobno umanjivanje vrijednosti naše intelektualne aktivnosti. »Pretjeranost« jer ideja nužno ostaje lebdjeti iznad zbilje: svjetlost reflektora ili oznaka kompasa, no ništa više. Njezina stvarna učinkovitost ovisi o nastavku koji će joj se dati. »Umanjivanje« jer, dok nikome ne bi palo na um da, služeći se svjetiljkom u noći, priguši njezinu svjetlost kako bi izbjegao da vidi previše, za razliku od toga smatra se normalnim, usvojivši ideju, ublažiti značenje kako bi se izbjeglo da se ode predaleko, vidi previše, ili pak, odbijajući ju jer se smatra krajnošću (odnosno pogrešnom: ideja je jasna i točna ili to nije), ipak se njome služiti, kao da je moguće prihvati taj absurd: tračak svjetlosti bačen na pogrešan put kako bi ga se prešlo do jedne točke.

Know thyself

Očigledno, niti Pitija u Delfima niti Sokrat u Ateni nisu kanili savjetovati introspekciju i podučavati dubinskoj psihologiji. Proročanstvo je moglo značiti samo ovo: »Upoznaj svoje granice: ono što možeš postići svojim tijelom i umom i ono što ne možeš. Nemoj ostati ispod svojih mogućnosti, s izgovorom o onome što si znao ili mogao učiniti dosad, i nemoj ići

preko ponesen drskošću i ambicijom da se nametneš spletkama, učinivši se drugaćijim nego što jesi.«

Više od toga, doista, ne možemo znati o sebi samima, i sve nam ostaje nepoznato, u nama: ne možemo poznavati sebe jer ne možemo poznavati bít, koja je *mit* o nama koji mi sami omogućujemo živeći s drugima. Za taj mit — ili neuhvatljivu sliku — naša djela i ponašanje predstavljaju materiju kojoj drugi daju oblik. Od tog oblika mi primamo povratnu sliku u koju ne možemo ne vjerovati jer se *čini* istinita; sadržava sve privide od kojih je načinjeno ono što zovemo »stvarnost«. Ta slika je stvarna: stvarna i prisilna — nije joj moguće umaknuti. No, pri usporedbi s preobilnim »ništavilom« koje se neprekidno razlijeva i uzavire u nama, svodi se na trajnost prikaze te se naposljetku pomućuje i poništava do točke da moramo, protiv njezinog iščeznuća, zatražiti pomoć od drugih, od stvarnosti.

Nous

Ljudsku stvarnost — cijelu stvarnost svijeta u kojoj čovjek živi, podnosi i razmišlja — ne može se pojmiti kao materijalnu stvarnost, to jest izmjerljivu na ovaj ili onaj način jednom zauvijek: svedivu na samo jedno iscrpno mjerjenje.

Na tom putu može se samo pogriješiti. Primjerice, smatra se besmislenim način života stranca, i ne vidi se da svijet jest i ondje sav prisutan. Ne vrednuje se snaga neprijatelja, jer se o snazi ne uspijeva imati drugu predodžbu od one koju se već ima, s posljedicama koje odatle proizlaze, koje se međutim tek zatvaraju u ograničenu »materijalnost« našeg svijeta i načina gledanja, poimanja i vrednovanja. Na taj način, ne razumije se, dakle, neprijatelja, ali se ne uspijeva niti zamjetiti prijatelja — ili čak ljubavnika — iza oštih riječi i osorne pojave.

Tako se neprestano griješi, jer nas neprestano zavarava fizička, gruba, lažno očigledna, opipljiva, vidljiva i mjerljiva izvanjskost stvari.

Stvarnost se ne vidi, jer se bez prestanka poima kao obrnuta i usmjerna prema samo jednom smjeru: korisna ili beskorisna materija, naklonjena ili nepovoljna, i ne primjeće se da nam na taj način uvijek izmiče bít, živa, istinska, nestalna i nebrojena zbilja, jer zbilja ne posjeduje fizičku, izmjerljivu prirodu koju bi bilo moguće razumjeti u jednom navratu, nego nudi od sebe tek aspekte, projekcije, smanjene poglede, sjene, i time pokazuje svoju narav »materijala snova« te beskrajne inteligencije i razuma, budući da samo budna inteligencija može na neki način uhvatiti njezinu istinu i samo pažljiv razum na neki način izmjeriti njezin opseg, način pokazivanja.

179
3. program
hrvatskog
radija

Sve ceste vode do nekog mjesta

U sjećanju koje još uvijek imam, i još uvijek nisam uspio sasvim dokučiti, o noći kada smo, sa skupinom mladića, zašli s puta na obroncima planine Gennaro, a ja sam imao vrlo živ dojam da je to bio »znak« dubokog smisla života: da sve ceste vode do nekog mjesta, i da je jedno mjesto ravno drugome, jer se značenje života ne sastoji od mjesa gdje se živi i situacije u kojoj se nalazi, nego načina na koji se boravi na nekom mjestu i odražava situaciju.

Značenje postojanja, drugim riječima, ne mijenja se s obzirom na situaciju čovjeka i njegov položaj u svijetu. Svaku okolnost proživljava se u nutrini, i samo iz nutrine duše proizlazi vrijednost ili bezvrijednost dogadajâ, prigodâ, sreće i nesreće.

Ono što je važno jest način na koji se živi, veza koju se održava sa svijetom, s Vrhovnim Silama (ako se uspije ustanoviti), koja daje smisao životu, čini nas ljudima.

No, mi smo uvijek skloni vjerovati da postoje samo jedna cesta i samo jedna kuća.

Sve ceste vode do istog mjesta

Kao što sam, u sjećanju na pustolovinu iz mladosti, u skupini koja noću više nije pronalazila put na planinu Gennaro, imao još uvijek nedokučivu (u osnovi) objavu da sve ceste vode do nekog mjesta, i da se ne treba nikada plašiti da smo »zašli s puta«, osim ako se ne okljeva između jednog i drugoga puta, te se neprestano mijenja smjer zbog straha da nismo na pravom putu, tako je i sa značenjem postojanja: ma kakve bile okolnosti, u njima je sadržano značenje života koje ne može biti drugačije zbog promjene zbivanjā, nego ga može učiniti samo prisnijim i uvjerljivijim sposobnost da se produbi smisao onoga što nam se događa, to jest naša sposobnost podnošenja. Način na koji se život podnosi jest ono što ima značenje — ne promjenjive zgode — i mijenjati put vjerujući da se mijenja sudbinu znači pasti u besmisao.

Mjera

180
što
preostaje.
notesi
1955.-1971.

»Mjera«: zaustaviti se na vrijeme, ničega previše, ne prijeći granicu, jest najprimjerije i najdublje moralno načelo, jer nije propis, niti »zapovijed«, nego upozorenje.

Pravilo, propis, zapovijed podrazumijevaju božanski autoritet koji nalaže stanovito ponašanje i zabranjuje drugo, ili zapovednički Razum pred kojim se pojedinci i okolnosti čine jednakima, niveliranim i, u biti, ravnodušnima, zanemarujući kritičnu točku jer je najživljia pri svakom moralnom odabiru: činjenicu da ne postoji dva jednakata pojedinca, dvije identične situacije, i da je svaka pojedina situacija iznimka ili se barem takvom prikazuje.

Da je svaka stvar dopuštena samo ako se u svakoj stvari umije poštovati mјera, načelo je koje upravo vodi računa o iznimci što je predstavlja svaki pojedinačni slučaj; ne samo o tome, nego također o činjenici da uistinu »sve jest dopušteno«, da ništa nije zabranjeno unaprijed pisanim načelom; ili bi možda bilo primjerije reći: »Sve bi moglo biti dopušteno.«

Savjet da se poštuje mјera ima karakter upozorenja koje više ne dolazi od despotskog Boga, nego od drevnog iskustva o zakonima postojanja. Sadržava u sebi toliko zagonetnoga i dvomislenoga koliko dolikuje ljudskoj slobodi, te istodobno pridaje svečani karakter upozorenju.

Ne postoji, zaista, način da se zna *prije* gdje je granica, ali se to zna (ili primjećuje) djelujući ili istog trenutka kada je kršimo. S druge strane, granica je idealna linija koja je ujedno nepomična i nestalna, prolazni čas, božje kraljevstvo koje je naslućeno, a zatim ili uhvaćeno ili izgubljeno.

Jedina stvarnost

Jedina pouzdana stvarnost jest slika koju čovjek ima o sebi i svijetu; to on stvara, kao što stvara jezik, bez sudjelovanja bilo kakve volje za posjedovanjem ili fabrikacijom, po prirodi. To čovjek neprestano dodaje svijetu, a ne »povijest« za koju se pretpostavlja da je jedini predmet koji on može poznavati, kao jedina stvarnost koju *čini*. Naprotiv, »povijest« — objektivna stvarnost — epifenomen je imaginarne i čisto zamišljene stvarnosti, čisto idealnog poretka koji čovjek poima i prema kojemu se usmjerava. Čak je i ono što se naziva »praznovjerjem« stvarnije, pouzdanije od svake »pozitivne« znanosti i svake tehnike jer posjeduje unutrašnju snagu, dok znanost i tehnika prisiljavaju izvana.

Imaginarno vodi čovjeka jer ostaje u svakoj prigodi, kao beskrajno malena i neizmjerljiva margina svake radnje ili događaja. To što je bio sposoban stvoriti suvišno, ukras, prekomjerno, što je postupio nesebično, vjerovao u Boga ili ideju te djelovao u skladu s time, temelj je sigurnosti pojedinca koji mu pomaže u bijedi, patnjama i pred smrću. Pritom je moguće i da sama znanost — nesebično traganje za objektivnom istinom — predstavlja jednu od tih oživljajućih i umirujućih slika. Također ono što se naziva »civilizacijom« — čovještvo i draž zajedničkog postojanja — predstavlja sliku koja, pokuša li je se »izmjeriti« ili se stavi na kušnju sile odolijeva; ipak je činjenica, kao umjetnost, kao religija, kao svaki ukras koji čovjek dodaje svojem životu bez obzira na položaj u kojem se nalazi.

Nitko ne može znati koliko vrijedi najvećem bijedniku pogled usmjeren prema lijepoj građevini ili vratima svoje kuće, koja je sam obojio živim bojama, kao vrata siromašne četvrti u Maracaibu.

Za razliku od toga, svakako je moguće procijeniti koliko vrijedi materijalna korist koju može dobiti, i pravedno je da dobije. (No, trebalo bi također svaki put procijeniti što čovjek gubi zarađujući uporabna i potrošna dobra.)

Moral dvosmislenosti

Suvremenici su se skloni izvući iz poteškoća koje se susreću kada se želi, ili se tvrdi da se želi pridržavati posebnog oblika morala: morala dvosmislenosti.

181
3. program
hrvatskog
radija

On se sastoji od svjesnosti da se ne može misliti da imamo pravo, a da se pritom ne dovede u proturječe sama ideja pravednoga, budući da sva pravda koju preostaje izvršiti nakon što se završila radnja za koju se pretpostavlja da je pravedna, kao i sva ona koja takve radnje suzbija i nije zbog nutarnje potrebe (budući da nije moguća radnja, ma koja bila, i ma kako dobra bila, koja nema druge posljedice osim potpuno dobrih) izravno i neposredno dovode u proturječe mogućnost radnje u kojoj nije pomiješano dobro i zlo.

Preostaje vidjeti nije li taj moral dvosmislenosti način da se uspava savjest dajući joj »realistički« sedativ. Naime, jedno je tvrditi da nije moguće zamisliti potpuno pravednu radnju, a nešto veoma drugačije govoriti o moralu dvosmislenosti: to jest, o moralu koji dvosmislenost pretvara u svoje načelo.

Zapavo, svaki čovjek koji se nastoji ponašati dobro istodobno zna da mora slijediti načelo koje *nije* dvosmisleno te da će se, ma što učinio, pokazati da je postupio na neki način nepravedno i nedostatno, također stoga što, ako je idealno načelo na koje se poziva u biti pravedno, ono kojega se pridržava u praksi, kao i ono koje sam izriče, mogu biti samo nedostatna.

Da bi se živjelo s tim proturječjem, a da se ne padne u farizejstvo potrebna je uistinu radikalna svijest, i ne samo »povijesna«, o dvojnosti čovjeka. Valja znati da je čovjek tijelo, materija, i ne može nikada postati čisti duh — te istodobno znati da čovjek *jest* duh *jest* um, i ne može se izjednačiti s komadom materije, pukim »trenutkom« u »povijesnom razvoju« niti još manje s »neophodnim« prijelazom.

Biti moralan, ili to pokušati biti, znači prihvati ovo proturječe ne kao moralno »načelo« (dvosmisleno), nego kao granicu svega što pojedinac može misliti o sebi.

O sebi, ne o čovjeku, potrebno je istaknuti. Naime, drugi pojedinac može sigurno otići dalje od mene da bi pobijedio tromost i dvosmislenost. A kada je u pitanju »čovjek« — to jest konačna slika koju ne možemo ne imati o vlastitoj prirodi — o njemu valja svakako tvrditi da mora primjenjivati nedvosmislena načela.

O vjerovanju

Nema pitanja koje češće odjekuje među nama od onoga »u što vjerujemo?«, vjerujemo li u nešto — uz usporedbe koje odatle slijede s Grcima i kršćanima za koje se pretpostavlja da su, za razliku od nas, imali čvrstu vjeru kada je u pitanju priroda svemira i smisao života.

No, odgovoriti, ili pokušati odgovoriti na ovo pitanje odmah nas dovodi u paradoksalnu situaciju: to jest, izlažemo se opasnosti da odgovarajući potvrdimo da vjerujemo u mnoštvo stvari u koje zaista više ne vjerujemo, ili ne vjerujemo sasvim, nego mislimo da moramo vjerovati ako ne želimo ostaviti dojam da ne vjerujemo ni u što. I to podsjeća na sam paradoks vjerovanja: koji je u tome da se ne zna niti se može znati u što se vjeruje, i da se štoviše sumnja u ono u što se vjeruje ili se smatra vjerojatnim ili vjerodostojnjim. Grci su vjerovali u svemir sumnjajući u njega. Kršćani u Krista raspravljajući o njegovoj prirodi.

Zaista, vjerovanje se podudara sa slikom svijeta u kojem stvarno živimo, u koji ne možemo sumnjati — dok nužno sumnjamo u sve njegove aspekte. Vjera se pokazuje s ezistencijom koju se vodi, a koja, da nije nesigurna, ne bi bila stvarna. Izričita uvjerenja se uvijek na neki način odnose na nepostojeći svijet, načinjen od sadašnjosti, prošlosti i onoga za što se smatra da treba vjerovati. Ne izražavaju uvjerenje, nego njegovu potvrdu.

182
što
preostaje.
notesi
1955.-1971.

Zbog toga je jednostavnije reći u što ne vjerujemo. Ono što vjerujemo da vjerujemo moguće je uvijek opovrgnuti našim budućim načinom postupanja, neočekivano. Otkrivamo se u djelima. Pritom se pod djelima (u njihovom redu) također podrazumijevaju misli koje izražavamo s redom kada želimo dati oblik našim mislima, objasniti naše osjećaje.

Umjetnost — berzrazložnost — ljestvica

Danas se govori o umjetnosti, a obično se poznaju tek predmeti izrađeni bez umjetnosti, darovitošću, maštom, zahvaljujući trenutačnoj intuiciji ili duhu neočekivanoga i novoga. No, bez pribjegavanja velikim primjerima, uzmimo umjetnine poput bizantskih bjelokosti ili perzijskih drvenih mozaika. Ovdje, nakon prvog časa divljenja i osjetilnog užitka, umu se nameće pomisao o beskrajnoj količini vještine, strpljenja, minucioznog i predanog rada koji je u njih ugrađen, i bez kojega ne bi mogli uspjeti tako lijepi, zadivljujući i gotovo magično privlačni.

Što je značila ta pažnja, beskrajna i bezrazložna predanost? Običnu želju za savršenstvom? Ambiciju da se istakne i nadmaši suparnika? Skromnost zanatlje koji priželjkuje priznanje i nagradu? Robovsku ekonomiju?

Iz tako izvanrednog trošenja darovitosti, pažnje, strpljenja, vještine, umjetnosti, može se nedvojbeno isključiti, kao djelatan uzrok, materijalni motiv: želja za zaradom iziskuje žurbu, ne strpljenje i pažnju. Ne: nakon što prepostavimo da su na djelo utjecali svi mogući slučajni i objektivni motivi, potrebno je pribjeći ponajprije prirođenoj sklonosti duha i uma čovjeka zbog koje on bezrazložno, neosnovano, slobodno naponskijetu pretpostavlja onome što je racionalno proračunato, namijenjeno točnom cilju, izmjerljivo, ili također samo prikladno.

Budući da se tu sklonost pronalazi u svim ljudskim djelima koja su dostojna stanovitog poštovanja, možemo reći da se radi o bitnoj sklonosti, a ne samo dragocjenoj i povlaštenoj.

No, u pitanju je ujedno, napose, smisao umjetnosti koji nam te umjetnine dopuštaju naslutiti: rad koji je oslobođen od svake brige za vrijeme i prostor, u kojem se pojedinac zaboravlja, i od njega su važni jedino vještina i predanost dovršenosti i formalnom savršenstvu.

Umjetničko djelo, čini nam se, značilo bi prije svega to: zaboraviti sebe u predanosti bez granica stvaranju predmeta koji je »dorađen« što je više moguće: oslobođanja od svake brige u pažnji i invenciji.

Za koga se piše

Kult knjige i apoteoza s Mallarméom napisljektu su uvjerili mnoge da se piše upravo zbog Knjige, zbog čiste potrebe da se izrazi i povjeri vječnosti oblik vlastitog senzibiliteta, vlastita djela balzamirana u čudotvorne trave Umjetnosti.

Zapravo, ništa nije toliko daleko od istine. Tko piše zbog Knjige, obično piše zbog što bržeg Uspjeha, zbog Slave, kako bi napustio sada već strašnu anonimnost mase, koja je smrt već mrtva prije smrti.

Inače se piše — govori, slika, sklada glazbu — zbog drugih, zbog staničnog oblika ili predodžbe o drugima, odnosno o društvu u kojem se tada živi, onakvoga kakvo jest.

No, ne samo zbog njega, i ovdje se nalazi paradoks. Ne piše se zbog drugih pojedinačno, niti zbog društva kakvim se doima u cjelini i svijetu »kakav jest«. To čini pisac koji traži uspjeh te stoga uzima kao vodilju prividan tok stvari, trenutačni način djelovanja i mišljenja, modu.

Istinski i živ pisac ima na umu ono što zna i poznaje i podnosi od svijeta oko sebe, no istodobno, idealnu sliku koja je ona njemu suvremenog društva promatranog u svojoj biti, logici, istini. To jest, društva koje je ocijenjeno i vrednovano. Svet kroz svoju tadašnju situaciju.

183
3. program
hrvatskog
radija

Tome, o tome, zbog toga pisac piše, *najbolje što može*, odnosno znajući da s jedne strane ne može drugo nego služiti se svojim jezikom, i ako želi samo optužiti; s druge, da je njegov cilj uvjeriti najbolje, te stoga mora pročistiti jezik koliko može (ono što se shvaća kao »pisanje zbog vječnosti«).

Umjetnost općenito i umjetnost osobito

Cijeniti umjetničko djelo, prepoznati vještinu i fantastičnu snagu onoga tko ga je stvorio, uživati u skladu njegovih dijelova jest jedno, a biti njime »pogođeni«, ganuti u senzibilitetu i umu nešto je potpuno drugačije.

Prvo iskustvo se doživljava kada je u pitanju bilo koje autentično umjetničko djelo, bez obzira na vrijeme, porijeklo, kulturnu sredinu.

Ta činjenica uspostavlja jednakost djelâ u kategoriji Umjetnosti, jednakost na temelju koje će Malraux izvesti »imaginarni muzej«. Odatle se napokon rađa mogućnost eklektičke igre s »obliscima«, stilovima, »manirama« koja prirodno završava u Picassovoj ironiji i osporavateljskoj virtuoznosti, to jest već oslobođenoj svake veze s ovim ili onim oblikom senzibiliteta, za što je Picasso tako prikladan primjer.

No, postoji drugi smisao umjetnosti, kao i umjetničkog iskustva, koji je danas gotovo zaboravljen, a također predstavlja izvorni i autentični smisao: umjetnost kao riječ ili slika rođena iz naše vlastite situacije, nama suvremene u radikalnom smislu, utoliko što je ispunjava naš senzibilitet — ili radije ono što naš senzibilitet traži neotkrivajući, primjećuje ne gledajući, umjetnost koja izražava značenja koja nas združuju međusobno i sa svijetom. Ta umjetnost koju odmah prepoznajemo kao dio naše stvarnosti (a naša stvarnost ovdje znači i naša tradicija, umjetnost koja nastavlja što je bilo i nastavlja nas ili obećava da će nas nastaviti u budućnosti povjeravajući nas pamćenju potomaka), jer nam je otkriva i daje joj oblik, a da to nužno ne znači (dapače, znači radije suprotno) da »izražava« nas i naš svijet, budući da mnogo više nego da ga izrazi, dolazi da ga završi, stvari, uljepša, učini da ga prihvativimo kao razborit i također »dobar«. No, takva umjetnost nije u prvom redu predmet *uživanja*, nego objave i preobrazbe: putem našeg senzibiliteta govori razumu te moralnoj i građanskoj svijesti. Važna je jer se nudi kao *model* i budi u

nama nostalgiju za takvom dovršenosti i dorađenosti: postojanjem koje joj nalikuje. U tome je smisao njezine »ljepote« a ne u bilo kakvoj domišljatosti ili formalnom pronalasku.

Ne gledati ravno

Da bi dobro promotrio nebesko tijelo, astronom mora gledati malo u stranu od svjetlosne točke koju želi istražiti. Tako je sa svakim intelektualnim »promatranjem«: gledati ravno prema stanovitoj filozofskoj tezi, umjetničkom ili književnom fenomenu ili političkom događaju, zapravo, znači ostati pri ustaljenim shvaćanjima i kristaliziranim predrasudama. No, gledajući u stranu, takoreći malo iskosa, počinje se promatrati sa stanovitim odmakom, te smo stoga kadri razabrati različite slojeve i analizirati što je talog, a što je kritična točka.

To je još točnije kada je riječ o djelovanju. Djelovanje koje »ide ravno naprijed« je brutalno djelovanje, koje ne želi voditi računa o »pojedinostima« koje tvore, želi li se vidjeti jasno činjeničnu zbilju. Neizravno djelovanje je svojstveno istinskom čovjeku od akcije: onome tko vidi što drugi, gledajući ravno ispred sebe, i zapriječeni uskoču vlastite žurbe, nisu sposobni vidjeti.

I kada se dođe do pitanja da se »čini dobro«, dade istinsko olakšanje ljudskim nevoljama, ništa nije tako kobno kao posegnuti za sjekirom i bjesomučno zamahivati. Dobro se čini ne izjavljajući to previše, kao što dobro znaju oni koji se tome ozbiljno posvećuju.

184
što
preostaje.
notesi
1955.-1971.

Svijet je knjiga koju valja pročitati

Bolje: glazba koju valja izvesti. Skup prolaznih znakova putem kojih treba nastojati dospjeti do čvrste slike.

Sve je u izvedbi, oblikovanju te čvrste slike, ili barem iskustvu zbog kojega se naslućuje da istina nije u znakovima, nego u esencijama: ako ne postoje esencije (ideje), postoje samo činjenice, ako ne postoje činjenice ne postoji nikakav smisao. ■

Izabrala, prevela i napisala bilješku Višnja Bandalo